BIBLIOTEKARZ PODLASKI
3/2020 (XLVIII)
<https://doi.org/10.36770/bp.515>
ISSN 1640-7806 (druk) ISSN 2544-8900 (online)
www.bibliotekarzpodlaski.pl

Agata Stecewicz*

Uniwersytet w Białymstoku

Różnorodność źródeł archiwalnych jako podstawa w badaniach nad biografią i genealogią – przypadek Barbary Toporskiej¹

Diversity of archival sources as a basis for research on biography
and genealogy – the case of Barbara Toporska

Abstract: Archival sources are, helpful in biographic research and, are of particular importance for writers in exile, whose biographies, intersected by war and exile, often remain incomplete to this day and need supplementing. The biography of Barbara Toporska (1913–1985) is an example of how important it is to study the biography of a writer when interpreting his/her work, both prose and – or perhaps above all – poetry.

* Agata Stecewicz – mgr; prowadzi badania archiwalne (między innymi w Muzeum Polskim w Rapperswilu, Szwajcaria) dotyczące życia i twórczości Barbary Toporskiej. Autorka licznych artykułów, w tym: *Przez żelazną kurtynę. Korespondencja teatralna Tymona Terleckiego*, [w:] *Paryż. Londyn. Monachium. Nowy Jork. Powrześnie emigracja niepodległościowa na mapie kultury nie tylko polskiej II*, red. V. Wejs-Milewska i E. Rogalewska, Białystok 2016.

¹ W artykule wykorzystano różnorodne materiały archiwalne, m.in. akta metrykalne (Archiwum Państwowe, archiwa parafialne), korespondencję, ego-dokumenty (Archiwum Muzeum Polskiego w Rapperswilu), nekrologi z gazet, księgi adresowe (Warszawy i Poznania), materiały z archiwów szkolnych i uniwersyteckich. Najstarsze wykorzystane źródła pochodzą z pierwszej połowy XVIII wieku, natomiast datą graniczną prezentowanych badań archiwalnych jest 1934 – rok przyjazdu Barbary Toporskiej do Wilna.

Tekst powstał w ramach grantu Narodowego Programu Rozwoju Humanistyki „Naukowa, krytyczna edycja z rękopisów w pięciu tomach korespondencji Tymona Terleckiego z Jerzym Giedroyciem, Mieczysławem Grydzewskim, Janem Nowakiem-Jeziorańskim, Kazimierzem Wierzyńskim i innymi” (2018–2023)” realizowanego na Uniwersytecie w Białymstoku.

The paper presents selected examples of various archives used to explore the writer's least-known period of life (her childhood and youth), as well as the history of the Toporski family, also important to her.

Keywords: Barbara Toporska, writer, biography, genealogy, archives.

Archiwum osobowe Barbary Toporskiej, na mocy jej testamentu z 22 kwietnia 1985 roku, zostało przekazane po śmierci pisarki (20 czerwca 1985) pod opiekę Muzeum Polskiego w Rapperswilu (Szwajcaria) wraz ze spuścizną po Józefie Mackiewicz.

Już pod koniec lat siedemdziesiątych Mackiewiczowie szukali odpowiedniej instytucji, która szanując ich poglądy polityczne, mogłaby sprawować pieczę nad pozostawionymi przez pisarzy archiwaliami. W 1980 roku Toporska zwróciła się z oficjalną prośbą do Muzeum Polskiego w Rapperswilu o opiekę nad spuścizną swoją i męża, odpowiedź, jaką otrzymała od Haliny Zielińskiej, członka Zarządu i członka honorowego Towarzystwa Przyjaciół Muzeum Polskiego w Rapperswilu, wskazuje nie tylko na przesłanki, jakimi kierowała się pisarka przy wyborze odpowiedniej instytucji, ale także jak ważna była to decyzja:

Pani przypuszczenie, że Muzeum Rapperswilskie jest najbezpieczniejszym miejscem na przechowywanie emigracyjnych „inedita”, jest całkowicie słuszne. Jak najchętniej zgadzamy się więc na Pani decyzję i cieszymy się, że dzięki temu ubędzie Pani jedna troska – a trosk tych Pani ma przecież niemało².

Archiwum małżeństwa Mackiewiczów (podzielone na dwie oddzielne spuścizny archiwalne) udostępniono badaczom w 2006 roku³. Dostęp do zbiorów został ograniczony na życzenie Toporskiej, która wstępnie porządkując dokumenty, zebrała w jednej kopercie materiały dotyczące oskarżeń Józefa

² Archiwum Muzeum Polskiego w Rapperswilu, Spuścizna po Barbarze Toporskiej-Mackiewicz, sygn. IV C 71 4, list Haliny Zielińskiej do Barbary Toporskiej, z dnia 15 sierpnia 1980.

³ O historii przekazania archiwaliów zob. N. Kozłowska, *Historia prywatnego archiwum Józefa Mackiewicza i Barbary Toporskiej*, [w:] *Zmagania z historią. Życie i twórczość Józefa Mackiewicza i Barbary Toporskiej*, red. N. Kozłowska, M. Ptasińska, Warszawa 2011.

Mackiewiczza o kolaborację⁴, a kopertę opatrzyła napisem: „Człowiek wśród skorpionów. Otworzyć po 20 (dwudziestu) latach po śmierci Józefa Mackiewiczza.”⁵ Archiwum pisarzy, w momencie jego przekazania do Szwajcarii, nie było zinwentaryzowane i profesjonalnie opracowane, dlatego obie spuścizny zostały w całości zamknięte dla zainteresowanych, a wspomnianą kopertę otwarto 5 lipca 2005 roku w obecności pracownika Muzeum Polskiego w Rapperswilu.

Po uzyskaniu dostępu materiały uporządkowano zgodnie z Wytocznymi Archiwum Polskiej Akademii Nauk dotyczącymi opracowania spuścizn archiwalnych po uczonych⁶. Podczas prac zauważono, że archiwum było wstępnie i pobieżnie uporządkowane, najpewniej przez samą Toporską, która po śmierci męża, starała się jak najwięcej zebrać, posegregować i zabezpieczyć, choć wiedziała, że nie pozostało jej wiele czasu⁷.

Spuścizna archiwalna po Barbarze Toporskiej obejmuje materiały z lat 1945–1985, dokumenty i artykuły przedwojenne oraz z czasów wojny zaginęły po przeprowadzce Mackiewiczów z Londynu do Monachium w 1955 roku. Z powodu braku archiwaliów z okresu międzywojennego, o dzieciństwie i młodości Barbary Toporskiej wiadomo niewiele. Najpełniejszy biogram został opracowany przez Kontrę – wydawcę dzieł małżeństwa Mackiewiczów i zawiera informacje sprawdzone⁸ (co warto zaznaczyć, ponieważ biogramy pisarki, dostępne w opracowaniach popularnonaukowych i tzw. leksykonach pisarzy, nie pozbawione są licznych luk, a nawet błędów, w dodatku powtarzanych przez kolejnych wydawców).

⁴ Chodzi o tzw. sprawę Mackiewiczza. Więcej na ten temat zob. W. Bolecki, *Ptasznik z Wilna. O Józefie Mackiewiczzu*, Kraków 2007.

⁵ Tytuł *Człowiek wśród skorpionów* jest nawiązaniem do eseju Czesława Miłosza o Stanisławie Brzozowskim. Zob. Cz. Miłosz, *Człowiek wśród skorpionów. Studium o Stanisławie Brzozowskim*, Paryż 1962.

⁶ Zob. *Wytoczne opracowania spuścizn archiwalnych po uczonych*, oprac. H. Dymnicka-Wołoszyńska, Z. Kolankowski, Warszawa 1990.

⁷ Barbara Toporska od lat 60-tych zmagala się z chorobą nowotworową, w latach 80-tych jej stan uległ pogorszeniu. Zapisy w *Dzienniku*, już po śmierci męża, wskazują, że pisarka czuła się źle, ale chciała zdążyć pozatwierać najważniejsze sprawy, związane przede wszystkim z zabezpieczeniem spuścizny archiwalnej. Zob. Archiwum Muzeum Polskiego w Rapperswilu, Spuścizna po Barbarze Toporskiej-Mackiewicz, sygn.: III 23.

⁸ Zob. *Barbara Toporska: Nota o życiu i twórczości*, [w:] B. Toporska, *Metafizyka na hulajnodze*, Londyn 2012, s. 781-782.

Kilku informacji o swej przeszłości dostarcza czytelnikom sama pisarka, m.in. w szkicach wspomnieniowych i publicystyce⁹, a ich zbadać jest istotne, ponieważ wiele wątków w twórczość Toporskiej inspirowanych jest jej życiem – wydarzeniami, których była świadkiem, poznanymi osobami i miejscami. Autorka podkreśla jednak, że jej powieściowe postacie „są wyrysowane nie z pamięci, ale z wyobraźni”¹⁰, choć na tę wyobraźnię składają się oczywiście elementy jej własnego doświadczenia. Toporska nie godzi się na stawianie znaku równości między rzeczywistością a kreacją, ani na próby utożsamienia życia autora z życiem bohaterów (a raczej bohaterek) swych książek. Po publikacji powieści *Siostry*¹¹ w 1966 roku, pisarka przesłała nowo wydaną książkę swojej krewnej, od której otrzymała następującą odpowiedź: „Teraz wszyscy pomyślą, że jesteś Żydówka”. Nawet siostra Barbary, Hanna¹², w jednym z listów w nieco oskarżycielskim tonie wspomina, że Barbara zrobiła z nich Żydówki.

Nie tylko czytelnicy dopasowywali dzieła do biografii pisarki, Zofia Kozarynowa w recenzji powieści *Poczwarka i motyle* (wydanej wraz z drugą powieścią *Martwe zwierciadło*, pod wspólnym tytułem *Na wschód od dzisiaj*¹³) pisze:

Barbara Toporska w książce pod dowcipnym tytułem *Na wschód od dzisiaj*, daje pozornie lekki, ale w gruncie rzeczy gorzko ironiczny opis swojej szkolnej młodości w nieznanym mieście na wschodzie Polski. Wczesne lata zdolnej i pełnej życia dziewczyny są rozdziałem o sierocej doli. Autorka nie chce się sama wzruszać ani też nikogo rozczulać, więc maskuje swą dramatyczną samotność bez rodziny i bez rzetelnych przyjaciół niby beztroskim sarkazmem¹⁴.

O tej recenzji, niepopartej lekturą książki, Toporska pisze po wielu latach w szkicu wspomnieniowym, podkreślając, że akcja powieści ma miejsce w Po-

⁹ Zob. m.in.: B. Toporska, *O Toporskich, Zapolskiej, Wędziagolskim i niżej podpisanej*, „Wiadomości” 1978, nr 45 (1701); *Rozmowa z Barbarą Toporską, autorką powieści „Spójrz wstecz, Ajonie!”*, „Gwiazda Polarna” 1981 nr 51; przedmowa B. Toporskiej do: J. Mackiewicz, *Fakty, przyroda i ludzie*, Londyn 1984.

¹⁰ *Rozmowa z Barbarą Toporską, autorką powieści „Spójrz wstecz, Ajonie!”*, „Gwiazda Polarna” 1981 nr 51.

¹¹ B. Toporska, *Siostry*, Paryż 1966.

¹² Hanna Watta-Skrzydłewska z domu Toporska. Listy do Barbary Toporskiej: Archiwum Muzeum Polskiego w Rapperswilu, Spuścizna po Barbarze Toporskiej-Mackiewicz, sygn.: IV A 42-44.

¹³ Zob. B. Toporska, *Na wschód od dzisiaj: Dwie powieści*, Londyn 1970.

¹⁴ Z. Kozarynowa, (bez nazwy), „Ostatnie Wiadomości” z 10 marca 1971.

znaniu („Gdzież tu wschód Polski?” – pyta), a także zauważając – „I dlaczego to ma być opis *mojej* młodości?”¹⁵.

Dla Toporskiej prawda jest kategorią transcendentną, wyznaczającą paradygmat jej działalności intelektualnej, a więc kategorią nadrzędną zarówno w życiu, jak również w procesie twórczym, ale także w odbiorze dzieła. Jako recenzentka zawsze poszukuje prawdy w literaturze, rzetelnie podchodzi do omawianego tematu, sprawdza fakty, choćby te najdrobniejsze. Także w swojej twórczości wykorzystuje tę umiejętność pokazania szczegółu, zwraca uwagę na imponderabilia, jest uważna i tropiąca konkret.

Dla Barbary Toporskiej najwyższą wartość miała literatura realistyczna, w wywiadzie z 1981 roku dla „Gwiazdy Polarnej” w następujący sposób opisuje swój literacki warsztat i jednocześnie określa pisarskie *credo*:

Wierzę w trwałą wartość tylko tej literatury – stwierdza – którą zwykło się nazywać realistyczną. (...) To, co stosuję, być może nieudolnie, to jest szukanie sposobów, aby powieść realistyczną jeszcze bardziej urealistyczyć. To znaczy możliwie wiernie i szczegółowo opisać znaną mi rzeczywistość. Być może, sądzę po sobie: bo mnie przy lekturze powieści najbardziej interesują nie znane mi szczegóły z opisywanego przez autora „hic et nunc”. „Tu i teraz”, względnie „tam i wówczas”. Te, o których historia z reguły milczy. Dobra literatura jest, moim zdaniem, nieodzownym dopełnieniem nauki zwanej historią¹⁶.

W lekturze powieści Toporskiej ważny jest więc kontekst – historyczny, społeczny, polityczny, ale także biografia pisarki, gdyż każdy z tych elementów poszerza horyzont odbioru, wzbogaca prozę o kolejne warstwy interpretacyjne. Znajomość życiorysu autorki pogłębia również płaszczyznę psychologiczną powieści, ale także uzupełnia odbiór o ładunek emocjonalny, co moim zdaniem widoczne jest szczególnie w powieści *Siostry*.

Biografia Toporskiej jest też ważnym kontekstem dla odczytania wierszy z tomu *Athene Noctua* (1973), w którym kilka utworów poświęconych jest

¹⁵ Por. B. Toporska, *O Toporskich, Zapolskiej, Wędziagolskim i niżej podpisanej*, „Wiadomości” 1978, nr 45 (1701).

¹⁶ Rozmowa z Barbarą Toporską, autorką powieści „Spójrz wstecz, Ajonie!”, „Gwiazda Połarna” 1981 nr 51.

osobom bliskim autorce – zaginionej w Powstaniu Warszawskim siostrze, ojcu czy zmarłemu przyjacielowi. W wierszach znajduje się także wiele odwołań do dzieciństwa oraz do czasu, gdy Toporska mieszkała wraz z Józefem Mackiewiczem w Czarnym Borze pod Wilnem.

Ponadto kontekst biograficzny może nie tylko wzbogacić utwór o nowe warstwy interpretacyjne, ale pozwala również lepiej rozumieć „osobowość twórczą”¹⁷ autorki.

Opisane wyżej przyczyny leżą u podstaw mojego zainteresowania życiorysem Barbary Toporskiej, szczególnie jej dzieciństwem i młodością, natomiast w archiwum osobowym pisarki znalazłam potwierdzenie, że warto zgłębić także historię jej rodziny¹⁸. Lektura korespondencji z młodszą siostrą, Hanną, wyraźnie pokazuje, że Toporska interesowała się swoją genealogią i była to dla niej sprawa istotna. Z zachowanych listów od Hanny wynika, że Barbara dopypywała co jakiś czas o wspomnienia z dzieciństwa, zdjęcia, rodzinne anegdoty oraz o poszczególnych członków bliższej i dalszej rodziny (do jednego ze swoich listów dołączyła nawet formularz z pytaniami, który Hanna jej odeślała). Szczegółne zainteresowanie genealogią nastąpiło po publikacji przez pisarkę artykułu *O Toporskich, Zapolskiej, Wędziagolskim i niżej podpisanej*, który ukazał się w londyńskich „Wiadomościach” w 1978 roku. W tekście autorka przedstawia znane sobie fakty o rodzinie ojca, a także ciekawostkę o tym, że jej babcią cioteczną była Maria Gabriela Korwin-Piotrowska, tworząca pod pseudonimem Gabriela Zapolska. Artykuł ten zawiera informacje mogące być podstawą do dalszych penetracji, bo choć korespondencja sióstr Toporskich pokazała, jak ważnym tematem jest dla nich historia rodziny, to jednak w listach znajdują się tylko urywki, fragmenty wspomnień z dzieciństwa i opowieści babci – co stanowi jedynie uzupełnienie dla faktów.

Punktem wyjścia do odkrywania historii rodziny Barbary Toporskiej stał się dla mnie m.in. poniższy fragment wspomnianego już tekstu (*O Toporskich, Zapolskiej, Wędziagolskim i niżej podpisanej*):

¹⁷ Termin Henryka Elzenberga. Por. H. Elzenberg, *Osobowość twórcza artysty, Problem osobowości twórczej*, [w:] tegoż, *Pisma estetyczne*, Lublin 1999, s. 69-83.

¹⁸ Genealogia Barbary Toporskiej nie została do tej pory opracowana (w artykule przedstawiono głównych przodków z rodu Toporskich), zaś dzieciństwo i młodość – to najmniej znane i opisane etapy życia pisarki.

O rodzie tym [o Toporskich] w annałach historycznych głucho, chociaż w dzieciństwie nasłuchiłam się o nim i niegdyś jego włościach dużo. Jak podejrzewam – dętych legend. Mój dziad, Aleksander Toporski, był naczelnikiem powstania 1863 r. w powiecie (jeśli mnie pamięć nie zawodzi gostyńskim. W każdym razie tak miał to wyryte na nagrobku w Łanietach, a za udział w powstaniu został skazany na śmierć, karę mu za wstawiennictwem Czartoryskich (z czego by wynikało, że Toporscy „wisieli ongiś u klamki” Czartoryskich) sam car miał zamienić na rok (!) twierdzy. Gwoli prawdy dodam, że o żadnych zwycięskich potyczkach mego dziada nigdy nie słyszałam¹⁹.

Nagrobek Aleksandra Toporskiego stoi na cmentarzu parafialnym w Łanietach do dziś, niedaleko kaplicy cmentarnej, został odrestaurowany prawdopodobnie w latach 90-tych XX wieku. Na płycie epitafijnej nie ma dat (możliwe, że stan oryginalnej tablicy nie pozwalał na ich odczytanie), pod nazwiskiem widnieje napis: „Naczelnik powstania styczniowego i prezes Trybunału Rewolucyjnego miasta Kutna w 1863 r.”. Płyta umieszczona jest pod pomnikiem drugiej żony Aleksandra – Kazimiery z Dobrowolskich, córki Franciszka Rolli Dobrowolskiego, oficera powstania listopadowego, oraz Sabiny z Klickich. Pierwszą żoną Aleksandra, a babką Barbary Toporskiej, była Julia z Komorowskich, córka Antoniego Komorowskiego, sekretarza Prezydium i Komisji Województwa Podlaskiego, oraz Balbiny z Klickich. Małżeństwo Aleksandra Toporskiego z pannami z dobrych domów może potwierdzać rodzinne legendy o posiadanych niegdyś włościach.

Najstarszym przedstawicielem rodu Toporskich, którego pochodzenie udało mi się udokumentować, jest pradziadek pisarki – Jan, urodzony około 1790 roku na terenie Wielkiego Księstwa Poznańskiego. W akcie zgonu Jana Toporskiego z 1855 roku widnieje następujący zapis dotyczący miejsca urodzenia (akt w języku polskim): „urodzony we wsi Skotarkach [nazwa domyślna, zapis mało czytelny] w Wielkim Księstwie Poznańskim z Piotra i Maryi małżonków Toporskich”. Biorąc pod uwagę rok urodzenia chodzi zapewne o tereny, które po 1815 roku znalazły się w granicach Wielkiego Księstwa Poznańskiego.

Pradziadek pisarki był nauczycielem kaligrafii w Korpusie Kadetów Kaliskich, prawdopodobnie od roku 1814 aż do czasu rozwiązania szkoły

¹⁹ B. Toporska, *O Toporskich, Zapolskiej...*

w 1832 roku – daty graniczne są ustalone na podstawie odznaczenia, jakie Jan Toporski otrzymał w 1830 roku za 15 lat nieskazitelnej służby, tzw. Znak Honorowego, jego nazwisko widnieje na liście imiennej odznaczonych osób, a jako pełnią funkcję wymieniono: „nauczyciel w Korpusie Kadetów Kaliskich”; dokładny staż jego służby liczony do dnia ustanowienia znaku tj. 24 maja 1830 roku (według kalendarza gregoriańskiego) to 15 lat, 11 miesięcy i 13 dni. Przynależność Jana Toporskiego do kadry Korpusu Kadetów w Kaliszu poświadcza również imienna lista darczyńców (uczniów i nauczycieli Korpusu) na pomnik Kopernika w Warszawie z 1817 roku (dokumenty przechowywane są w Archiwum Głównym Akt Dawnych) oraz zachowane roczniki szkoły ze spisem kadry nauczycielskiej z 1825 oraz z 1830 r. Prócz wspomnianego odznaczenia za nieskazitelną służbę za lat XV, Jan Toporski został odznaczony Orderem św. Anny III klasy²⁰, a informację o honorach zawarto w nekrologu, opublikowanym w „Kurierze Warszawskim”²¹ w 1855 roku.

W zachowanej korespondencji siostr Toporskich nie znalazłam informacji o ich pradziadku, podejrzewam jednak, że musiały o nim słyszeć, ponieważ w powieści *Spójrz wstecz, Ajonie!* prapradziadek głównej bohaterki, Teresy Butwiłłowicz „był wykładowcą w warszawskiej Szkole Rycerskiej, wprowadzie tylko kaligrafii” – ta zbieżność nie wydaje mi się przypadkowa.

Jan Toporski ożenił się z Wilhelminą z Boynów, córką Jana i Teresy, urodzoną około roku 1794²². Toporscy mieszkali w Kaliszu aż do roku 1836, następnie przenieśli się do Warszawy, żyli z emerytury profesorskiej Jana – takie informacje również możliwe są do ustalenia na podstawie aktów metrykalnych – w tym przypadku akt chrztu syna Mikołaja Karola pochodzi z Kalisza z roku 1835, natomiast akt zgonu nowo narodzonego syna Michała Feliksa

²⁰ Order św. Anny III klasy – W 1815 roku car Aleksander I stworzył nową III klasę noszoną na piersi. Zob. S. Oberleitner, *Polskie ordery, odznaczenia i niektóre wyróżnienia zaszczytne 1705–1990*, t. 1, Zielona Góra 1992, s. 88.

²¹ Pełna treść nekrologu, opublikowanego w „Kurierze Warszawskim”: „Jan Toporski – prof. b. Korpusu Kadetów w Kaliszu, emeryt, kawaler Orderu św. Anny III kl. i Znak Nieskazitelnej Służby za lat 15; zm. 6 X 1855 w wieku lat 65, poch. 8 X 1855 na cm. Powązkowskim w Warszawie”

²² Informacje o rodzicach oraz o przybliżonej dacie urodzenia – ustalone na podstawie aktu zgonu Wilhelminy z 1877 roku, w dokumencie spisany w języku rosyjskim widnieje miejscowość urodzenia jednak jest trudna do ustalenia, prawdopodobnie chodzi o wieś Markwity.

z roku 1836 już z Warszawy (na jednym z aktów urodzenia widnieje informacja, że ojciec utrzymuje się z emerytury profesorskiej). Po śmierci męża w 1855 roku, Wilhelmina przeniosła się do rodziny w województwie łódzkim (od tego roku jej podpis widnieje pod metrykami parafialnymi, dotyczącymi najbliższej rodziny – Wilhelmina Toporska występuje jako matka chrzestna Kazimierza Toporskiego, ojca Barbary). Wilhelmina zmarła w Łaniewie w 1877 roku, w wieku 83 lat.

Pochodzenie rodziny Boyn jest trudne do ustalenia ze względu na pisownię nazwiska, a także brak materiałów potrzebnych do weryfikacji informacji²³. W dostępnych aktach metrykalnych nazwisko panieńskie Wilhelminy Toporskiej występuje w różnych formach, m.in.: Boyn, Buyn, Bojn czy Bajn. W jednym z listów Hanny Skrzydlewskiej pojawia się jednak nazwisko Buyno – siostra Barbary wspomina rodzinną historię, choć nie była świadoma faktycznego stopnia pokrewieństwa:

A pamiętasz historię, którą opowiadała nam Mama i Ciocia Zosia, czy to prawda nie wiem, o jakimś stryju naszego Ojca czy Jego Ojca, który potrzebował na sznurki pudełko, które wyszukał na strychu, wyrzucił stamtąd papiery skonfiskowanych majątków rodziny Buyno (jakoby bliska rodzina naszego Ojca), gdy zaczęli zwracać te ziemie i rodzina dowiedziała się co ten głupek zrobił, podobno nikt z nim do końca życia nie zamienił słowa. Ciocia Zosia też Ci o tem opowiadała?²⁴

Historia wspomniana w liście przez Hannę może wskazywać na faktyczną pisownię nazwiska – Buyno.

Także genealogia rodziny ze strony matki Barbary Toporskiej – Zofii ze Starzyńskich – jest interesująca, tym bardziej, że wzbogacona o wątek ciotecznej babki – Gabrieli Zapolskiej, której matka, Józefa z domu Karska, była baletnicą warszawskich scen i to prawdopodobnie podczas jednego z występów wypatrzył ją Wincenty Korwin Piotrowski, marszałek szlachty. Z ciekawych, nieznanych rzeczy warto przytoczyć fragment listu Hanny Watta-Skrzydlewskiej do Barba-

²³ Nazwisko Boyn, Bujno występowało często na terenie Podlasia.

²⁴ Archiwum Muzeum Polskiego w Rapperswilu, Spuścizna po Barbarze Toporskiej-Mackiewicz, sygn.: IV A 43, list Hanny Skrzydlewskiej do Barbary Toporskiej z dnia 25 XI (bez daty).

ry Toporskiej, w którym młodsza siostra pisarki wspomina odwiedziny u ciotki Konstancji Bielskiej (siostry Zapolskiej), mieszkającej w Warszawie:

W tym salonie, do którego przychodziłyśmy [...] jedna ściana to były same portrety, (między innymi Lampi²⁵, Brodowski²⁶) i inne stare obrazy pochodzące z Kiwerc i Podhajec. Natomiast co było najciekawsze to w innym salonie zbiór po Zapolskiej obrazów francuskich impresjonistów jak Van Gogh, Gauguin i najwięcej Sérusier²⁷, dlaczego sobie tyle przywiozła nie wiadomo, bo podobno wcale ich nie ceniła. Chyba była jedyną w Polsce osobą posiadającą tyle obrazów impresjonistów. Sérusier zupełnie, sposób malowania i koloryt Gauguina. Tam też miała świetne swoje portrety malowane przez Wyspiańskiego, Pruszkowskiego²⁸. Chodziłam do Cioci Kociuni w czasie okupacji, na życzenie Mamusi [...]. Szkoda że Ci nigdy nie opowiadałam o tych odwiedzinach, to cała powieść o dziwadłach nie z tego świata²⁹.

Wspomnień z dzieciństwa jest kilka w listach Hanny, byłoby pewnie więcej ciekawostek, gdyby zachowała się druga strona korespondencji, czyli listy Barbary Toporskiej do siostry, mam jednak nadzieję, że nie przepadły na zawsze.

Warto wspomnieć także ojca Barbary – Kazimierza Władysława Toporskiego – bardzo ważnej postaci w życiu pisarki, bo choć jej rodzice rozeszli się prawdopodobnie około 1920 roku, to dziewczynka pozostała do 1930 roku przy ojcu w Warszawie, a w jej wychowaniu pomagały ciotki, siostry ojca.

Kazimierz Władysław Toporski urodził się w 1862 roku w Kutnie, jego rodzicami byli wspomniani już Aleksander Toporski i Julia z Komorowskich, miał kilkoro rodzeństwa – także przyrodniego, ponieważ po śmierci pierwszej żony w 1869 r. Aleksander ożenił się ponownie. Przyrodnim bratem Kazimie-

²⁵ Chodzi o Franciszka Ksawerego Lampiego (1782–1852) – malarza włoskiego pochodzenia tworzącego w Polsce.

²⁶ Antoni Brodowski (1784–1832) – polski malarz, przedstawiciel klasycyzmu.

²⁷ Kolekcja sześciu obrazów Paula Sérusiera została odkupiona przez Muzeum Narodowe w Warszawie.

²⁸ Tadeusz Pruszkowski (1888–1942); oryginał portretu uznaje się za zaginiony, dostępna jest jedynie reprodukcja.

²⁹ Archiwum Muzeum Polskiego w Rapperswilu, Spuścizna po Barbarze Toporskiej-Mackiewicz, sygn.: IV A 43, list Hanny Skrzydlewskiej do Barbary Toporskiej z dnia 25.XI (bez daty).

rza Władysława był Franciszek, późniejszy ksiądz prałat i założyciel domu dla sierot pod wezwaniem św. Antoniego w Warszawie i Łańciewie.

Kazimierz Toporski ukończył założoną w 1875 roku przez Leopolda Kronenberga Szkołę Handlową w Warszawie, kształcąca swoich uczniów na bardzo wysokim poziomie, w dodatku wszechstronnie – prócz przedmiotów kierunkowych (związanych z handlem, księgowością i przedsiębiorczością) nauczano 4 języków (polskiego, rosyjskiego, niemieckiego i francuskiego), a także m.in. historii, geografii, fizyki, chemii z technologią oraz zasad mechaniki.

W 1911 roku Kazimierz ożenił się z dużo młodszą Zofią ze Starzyńskich, ślubu udzielił im wspomniany już ksiądz prałat Franciszek Toporski, zaś jednym ze świadków na ślubie był hrabia Michał Tyszkiewicz, przybyły na tę okoliczność z Paryża.

W tym okresie ojciec Barbary Toporskiej był „literatem” – taka informacja widnieje w akcie ślubu, także w księgach adresowych Warszawy z 1920 roku jego nazwisko znajduje się w dziale poświęconym dziennikarzom i literatom. W latach 1911–1913 Kazimierz Toporski publikował artykuły w kwartalniku „Lotnik i Automobilista”, opisując najnowsze (w ówczesnym czasie) osiągnięcia techniki w zakresie lotnictwa, a także szczegóły funkcjonowania maszyn (widać tu wykształcenie w szkole Kronenberga). Na pewno nie jest to jedyne czasopismo, w którym ukazywały się teksty ojca Barbary Toporskiej, temat wymaga jednak dalszego zbadania.

Kazimierz Władysław Toporski zmarł 20 października 1935 roku, został pochowany na Powązkach. Pisarka poświęciła ojcu jeden z najbardziej przejmujących, lirycznych wierszy z tomu *Athene Noctua*.

*

W okresie dzieciństwa „warszawskiego” Barbara Toporska rozpoczęła edukację w Gimnazjum im. Emilii Plater³⁰. Szkoła mieściła się w kamienicy przy ul. Mazowieckiej 12, na piętrze, na parterze zaś znajdowała się słynna kawiarnia tzw. Mała Ziemiańska, budynek został całkowicie zniszczony podczas wojny, jednak szkoła (jako jednostka systemu oświaty) przetrwała, zmieniła jedynie sie-

³⁰ Informacje o edukacji Barbara Toporska podała w formularzu osobowym, wypełnianym na potrzeby pracy w Głosie Ameryki, formularz ten zachował się w archiwum osobowym pisarki w Muzeum Polskim w Rapperswilu.

dzibę i przeniosła się do Zalesia Dolnego. W archiwum szkolnym nie zachowały się jednak dokumenty z tego okresu – Towarzystwo Przyjaciół Szkoły posiada w swoich zbiorach archiwalnych jedynie protokoły z egzaminów maturalnych, a maturę przyszła pisarka zdawała w Poznaniu. Udało mi się jednak odnaleźć podpis Barbary Toporskiej, jako jednej z uczennic Gimnazjum im. Emilii Plater, w księdze pamiątkowej tzw. deklaracji podziwu dla USA z 1926 roku – „Szkołnictwo Polskie w hołdzie Narodowi Amerykańskiemu na pamiątkę 150-lecia niepodległości Stanów Zjednoczonych”. Natrafiłam też na informacje o gazecie szkolnej „Nasze Życie”, wychodzącej w latach 1929–1932, czyli także w okresie kiedy Toporska uczęszczała do szkoły – gazetka zachowała się i jest przechowywana w Bibliotece Miasta Stołecznego Warszawy, w dziale Varsavianów. Barbara Toporska nie opublikowała na łamach „Naszego Życia” żadnego tekstu, należała jednak do komitetu redakcyjnego czterech numerów, od numeru pierwszego, wydanego w drugiej połowie 1929 roku, do numeru z czerwca 1930 roku. W sierpniu tego roku zmieniła szkołę – wyjechała do Poznania, dołączając do matki, młodszej siostry i babki, które do stolicy Wielkopolski przybyły w styczniu 1929 roku, co zostało zarejestrowane w kartach meldunkowych, będących częścią kartoteki ewidencji ludności miasta Poznania.

Barbara Toporska uczęszczała do Prywatnego Liceum im. Królowej Jadwigi, była to szkoła żeńska o profilu humanistycznym, prowadzona przez Lucynę Sokolnicką; tam też w 1933 roku zdała maturę³¹. Po wielu latach, będąc już na emigracji w Monachium, Barbara Toporska nawiązała kontakt z koleżankami z klasy, odnowiła przyjaźnie i prowadziła korespondencję przez wiele kolejnych lat – listy zachowały się w Muzeum Polskim w Rapperswilu, co ciekawe – w zbiorach znajdują się także zdjęcia, m.in. ze szkolnych przedstawień.

Po zdaniu matury Toporska zapisała się na studia na Uniwersytecie Poznańskim na Wydziale Humanistycznym, utrzymywała się wówczas z udzielania korepetycji (jak bohaterka powieści *Poczwarka i motyle*) oraz dzięki pomocy matki, która prowadziła w Poznaniu pracownię sukien (stąd u Toporskiej znajomość mody i terminologii krawieckiej – zainteresowanie to ujawniło się w 1939 roku, w redagowanej przez publicystkę rubryce wileńskiego „Słowa” pt. *Snobizm i panna*).

³¹ Akta szkoły, w tym świadectwa szkolne, katalogi okresowe czy protokoły z egzaminów dojrzałości znajdują się w Archiwum Państwowym w Poznaniu.

W archiwum Uniwersytetu im. Adama Mickiewicza (dawnego Uniwersytetu Poznańskiego) zachowała sięteczka Barbary Toporskiej, a w niej karta wpisowa na studia i karta zaliczeniowa.

Będąc na studiach Toporska opublikowała w „Myśli Akademickiej” dwa wiersze – *Miasto nocą* oraz *Ekspiacja*, a także felieton; według informacji podanej przez wydawnictwo Kontra, a opartej na relacji jednego z kolegów ówczesnej studentki, wiersz *Ekspiacja* wywołał skandal i gdyby nie interwencja stryja, księdza prałata Franciszka Toporskiego, początkującej wówczas poetce groziło relegowanie z uczelni.

Po trzech trymestrach studiów Toporska wyjechała do Wilna, decyzja była – zdaje się – nagła i spontaniczna, sama pisarka tak wspomina ten czas:

„Ostatecznie o mojej przynależności zadecydował trzyletni pobyt w Poznaniu. Po raz pierwszy poczułam się tam emigrantką, i to jak! O wiele dotkliwiej niż później na prawdziwej emigracji. Gdy się ma 19 lat, odczuwa się wszystko dotkliwiej. Pewnego wieczoru wsiadłam więc do pociągu i pojechałam do Wilna.”³²

Krótko po przybyciu na Kresy podjęła pracę w „Słowie” i związała się prywatnie z dziennikarzem, reportażystą dziennika – Józefem Mackiewiczem, odtąd rzadko się rozstawali. O losach Barbary Toporskiej po roku 1934 wiadomo więc więcej niż o jej dzieciństwie i młodości, m.in. dzięki biografom autora *Drogi donikąd*.

Rola archiwaliów w badaniach nad biografią Barbary Toporskiej, ale i wszystkich pisarzy emigracyjnych, jest nie do przecenienia, ze względu na kontekst historyczny. Życiorysy poprzecinane wojną, czasem długą tułaczką podczas wojennej zawieruchy, nierzadko wymagają rekonstrukcji bądź uzupełnienia luk, dlatego tak ważne jest udostępnianie zbiorów przedwojennych, a także zachowanych dokumentów z lat 1939–1945. Natomiast dzięki instytucjom emigracyjnym – bibliotekom, archiwom, muzeom – sprawującym opiekę nad spuściznami po polskich pisarzach – emigrantach politycznych, nasze dziedzictwo kulturowe zostało zabezpieczone i zachowane dla przyszłych pokoleń.

Różnorodność źródeł archiwalnych, pomocnych w poszukiwaniach genealogicznych i biograficznych, nie wyczerpuje się oczywiście na wskazanych

³² B. Toporska, *O Toporskich, Zapolskiej...*

Agata Stecewicz, *Różnorodność źródeł archiwalnych jako podstawa w badaniach nad biografią...*

przykładach. Dzięki sukcesywnej digitalizacji zasobów archiwalnych, zyskujemy dostęp do materiałów trudno dostępnych, rzadkich lub będących w złym stanie zachowania i z tego powodu nieudostępnianych. Publikacja katalogów zbiorów, ale także archiwaliów, przybliża badaczy do pozyskania informacji, a tym samym do dotarcia do prawdy.

Bibliografia

Archiwum Muzeum Polskiego w Rapperswilu, Spuścizna po Barbarze Toporskiej-Mackiewicz.

Bolecki W., *Ptasznik z Wilna. O Józefie Mackiewicz*, Kraków 2007.

Elzenberg H., *Pisma estetyczne*, Lublin 1999.

Kozarynowa Z., (bez nazwy), „Ostatnie Wiadomości” z 10 marca 1971.

Mackiewicz J., *Fakty, przyroda i ludzie*, Londyn 1984.

Miłosz Cz., *Człowiek wśród skorpionów. Studium o Stanisławie Brzozowskim*, Paryż 1962.

Oberleitner S., *Polskie ordery, odznaczenia i niektóre wyróżnienia zaszczytne 1705–1990*, t. 1, Zielona Góra 1992.

Rozmowa z Barbarą Toporską, autorką powieści „Spójrz wstecz, Ajonie!”, „Gwiazda Polarna” 1981 nr 51.

Toporska B., *Metafizyka na hulajnodze*, Londyn 2012.

Toporska B., *Na wschód od dzisiaj: Dwie powieści*, Londyn 1970.

Toporska B., *O Toporskich, Zapolskiej, Wędziagolskim i niżej podpisanej*, „Wiadomości” 1978, nr 45 (1701).

Toporska B., *Siostry*, Paryż 1966.

Wytyczne opracowania spuścizn archiwalnych po uczonych, oprac. H. Dymnicka-Wołoszyńska, Z. Kolankowski, Warszawa 1990.

Zmagania z historią. Życie i twórczość Józefa Mackiewicza i Barbary Toporskiej, red. N. Kozłowska, M. Ptańska, Warszawa 2011.